

Wczesnośredniowieczne okucie rzemieni uzdy ze Stargardu

Andrzej Janowski

Szczecin

a.janowski@iaepan.szczecin.pl

Abstrakt

Tekst prezentuje znalezisko fragmentu okucia rzemieni wykonanego z aurichalcum. Zabytek ten jest rzadkim przykładem elementu uzdy. Przedmiot powstał przypuszczalnie w X w. lub 1. połowie XI w. na terenie Rusi.

Abstract

The text presents a find of a fragment of a bridle fitting made of aurichalcum. The artefact is a rare example of an element of a bridle. The object might have been made in the 10th or in the first half of the 11th century in Rus'.

Słowa kluczowe

Stargard, wczesne średniowiecze, okucie rzemieni uzdy, stopy miedzi

Keywords

Stargard, Early Middle Ages, fitting of bridle, copper-alloys

Latem 2016 r. do zbiorów MAH w Stargardzie przekazany został fragment niewielkiego przedmiotu znalezionej przypadkowo na polach w granicach miasta w jego wschodniej części (ul. Grunwaldzka, stan. 34 – AZP 32-10/10)¹ (ryc. 1). Przedmiot wykonano z *aurichalcum*, czyli stopu na bazie miedzi (Cu – 80,97%) i cynku (Zn – 12,1%) z dodatkiem ołowiu (Pb – 6,33%) oraz kilku pierwiastków akcesorycznych, których łączny udział nie przekroczył 0,6% (Fe – 0,13%, Cr – 0,12%, Mn – 0,12%, Ti – 0,07%, Ni – 0,05%, Sn – 0,05%, Al – 0,04%, Si – 0,01%)².

Przedmiot przypomina kształtem krzyż grecki bez jednego ramienia, z kolistym rozszerzeniem w centrum. Obecnie w pełni zachowane jest tylko jedno ramię. W jego centrum oraz u nasady dwóch pozostałych znajdują się otwory o średnicy 1,3 mm

¹ Nr inw. MS/A/339/4.

² Analizę składu chemicznego wykonało Laboratorium bio- i archeometrii IAE PAN w Warszawie (analiza nr CL19649).

służące zapewne do umieszczenia nitów mocujących przedmiot. W polu kolistego rozszerzenia widoczny jest dziś już słabo czytelny plastyczny ornament. Jego podstawę stanowi umieszczony centralnie krzyż grecki. W utworzonych przez jego ramiona kwadrach widnieją kropki. Naokoło krzyża widoczny jest perełkowy otok. Ornament czytelny jest także na zachowanym w całości ramieniu. Obecnie szerokość przedmiotu wynosi 30,38 mm, a wysokość 21,54 mm. Szerokość ramion wynosi 9-10 mm, ich grubość to 2 mm, a wysklepienie w centrum mierzy 7 mm. Zabytek waży 5,9 g.

Biorąc pod uwagę kształt przedmiotu zidentyfikować można go jako okucie/rozdzielacz do rzemieni rzędu końskiego, najpewniej ogłowia. Problemem pozostaje, czy pierwotnie miał on kształt krzyża greckiego czy spłaszczonej litery T. Miejsce, w którym „brakuje” ramienia nie wygląda na uszkodzone, nie wykluczone zatem, że istotnie go nie było. Fakt ten nie wpływa na samą identyfikację funkcji przedmiotu, rzutuje natomiast na poprawne umiejscowienie okucia w obrębie ogłowia. Jeżeli przedmiot miał kształt krzyża, to jest to zapewne rozdzielacz łączący pasek policzkowy z nachrapnikiem (ryc. 2:1) albo naczółkiem (ryc. 2:2). Jeżeli oryginalny kształt zbliżony był do litery T, to mamy przypuszczalnie do czynienia z ozdobnym elementem nachrapnika (ryc. 2:3) albo naczółka (ryc. 2:4) mocowanym centralnie na osi pyska.

Okucia uzdy należą do trudnych w identyfikacji, a tym samym rzadko odnotowywanych w literaturze elementów oporządzenia jeździeckiego. Dość powiedzieć, że w monograficznym opracowaniu uzbrojenia wczesnośredniowiecznego na Pomorzu Zachodnim brak na ich temat jakiegokolwiek wzmianki³. Fakt ten może dziwić, znany już był wówczas krzyżowy rozdzielacz znaleziony w 1958 r. na grodzisku w Kołobrzegu-Budzistowie, określony jednak przez autorów badań jako niezidentyfikowane funkcjonalnie okucie⁴. Przedmiot ten odkryto w warstwie datowanej obecnie na okres od połowy XII do połowy XIII w.⁵ Okucia uzdy, choć nieliczne, odnotowano natomiast w opracowaniu oporządzenia jeździeckiego z sąsiednich Niemiec⁶. Nie ma jednak wśród nich okazu podobnego do znaleziska ze Stargardu.

Jedyny analogiczny przedmiot z ziem polskich pochodzi z Dziekanowic w Wielkopolsce⁷. Znaleziono go w 2001 r. w południowo-wschodniej części cmentarzyska (stan. 22) na stropie jamy grobowej grobu 23/01 (ryc. 3). Okucie zachowane jest w całości w bardzo dobrym stanie. Przedmiot ma kształt krzyża łacińskiego z kolistym rozszerzeniem w miejscu przecięcia ramion. Dolne, najdłuższe ramię ma obły kształt, pozostałe są prosto ścięte. W centrum dolnego ramienia znajduje się otwór zaślepiony nitem. Dwa kolejne, otwarte otwory znajdują się w ramionach bocznych. Wysokość przedmiotu wynosi 42 mm, a szerokość 33 mm. Szerokość ramion wynosi 10-11 mm, ich grubość to 2 mm. Średnica centralnej tarczki to 17 mm, a jej wysklepienie 7 mm. Analizy wykazały, że zabytek ten odmiennie

³ Por. Świątkiewicz 2002, 77-78.

⁴ Por. Tabaczyńska 1959, 63, ryc. 2:c.

⁵ Leciejewicz 2007, ryc. 73:22.

⁶ Por. Goßler 2011.

⁷ Zabytek niepublikowany. Za możliwość wykorzystania rycin i dane na temat przedmiotu serdecznie dziękuję Panu mgr Jackowi Wrzesińskiemu z Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy.

niż stargardzki wykonany został z brązu ołowiowego, czyli stopu na bazie miedzi (Cu – 81,12%) i cyny (Sn – 13,66%) z dodatkiem ołowiu (Pb – 3,89%) oraz kilku pierwiastków akcesorycznych (Zn – 0,79%, Fe – 0,08%, Ni – 0,29%, Si – 0,18%).

Elementy rzędu końskiego zdecydowanie liczniej reprezentowane są w materiałach wschodniosłowiańskich, południowo-wschodnioeuropejskich i bałtyjskich. Ludność zamieszkująca te obszary stosowała obrządek pogrzebowy, w którym zjawiskiem powszechnym były pochówki koni, niekiedy wraz z osiodłaniem. Odkrycie kompletnego rzędu końskiego w porządku anatomicznym ułatwia identyfikację pierwotnej funkcji poszczególnych elementów. Kwerenda literatury doprowadziła do odkrycia zaledwie kilku okuć o kształcie i zdobieniu analogicznym do stargardzkiego (por. ryc. 6). Pierwsze znalezisko pochodzi z odkrytego jeszcze w 1849 r. grobu koczownika⁸ na cmentarzysku w miejscowości Kamenka na wschodnim brzegu Dniepru, około 150 km od jego ujścia do Morza Czarnego (ryc. 4). Pochówek ten datowany jest na X-XI w.⁹ W tym okresie obszar ten był częścią Kaganatu Chazarskiego, a po jego upadku w 4. ćwierci X w., kontrolowali go Pieczyngowie¹⁰.

Kolejne dwa znaleziska pochodzą z cmentarzyska w miejscowości Marvelé (dziś dzielnica Kowna) na Litwie (ryc. 5). W dwóch grobach nr 5A i 48 zlokalizowanych w północnej, wydzielonej części nekropolii zawierającej wyłącznie pochówki koni znaleziono wierzchowce wraz z elementami rzędu. W obu grobach złożono ogiery w podobnym wieku: 7-10 lat (grób 5A) i 8-9 lat (grób 48). W tym drugim przypadku udało się ustalić, że było to zwierzę małe, o wysokości w kłębie zaledwie około 120 cm. W grobach oprócz interesujących nas okuć (ryc. 5) wystąpiły także inne elementy ogłowia (węzidła, ozdobne zawieszki) oraz po jednym strzemieniu, a w pierwszym ponadto paciorek z bursztynu. Grób nr 5A datowany jest na przełom IX/X w., drugi jest młodszy: X-1. połowa XI w.¹¹

Ruslan Sergijowicz Orlov w pracy poświęconej obróbce metalu na północnych wybrzeżach Morza Czarnego w X-XI w. wyróżnił trzy style dekoracji wyrobów. Zespół okuć ogłowia z grobu w miejscowości Kamenka znalazł się w grupie III. R.S. Orlov opisał ornament jako dość skromny, złożony głównie z motywów S-kształtnych, a także krzyży otoczonych niewielkimi kuleczkami imitującymi granulację. Zgodził się także z wyrażonym dekadę wcześniej zdaniem N.A. Kirpičnikova, iż analogii do tego typu zdobnictwa szukać trzeba w wyrobach ruskich z X w. W konkluzji rozważań przedmioty zdobione dekoracjami grupy III skłonny był datować na 2. połowę X–1. połowę XI w.¹² Autor opracowania materiałów z cmentarzyska w Marvelé zaakceptował koncepcję o staroruskim rodowodzie okuć sugerując przy tym, że wierzchowce były własnością wikińskiej elity wojskowej¹³.

⁸ Cmentarzysko to przypisywane jest Pieczyngom.

⁹ Kirpičnikov 1973, 28, tabela 7.8, Tabl. X:1.

¹⁰ Por. Pletněva 2003, rozdziały 4 i 5.

¹¹ Por. Bertašius 2009, 60-61, 71, Taf. 15:5-6; 37:3-4; 172:1.

¹² Orlov 1984, 38.

¹³ Bertašius 2001, 199.

Svetlana Alexandrovna Pletněva sądziła z kolei, że ornamentyka chazarskich okuć uzdy (Kamenka) jest wynikiem wpływów bizantyjskich i irańskich, a nawet sogdyjskich i chińskich¹⁴.

Analizy metaloznawcze przeprowadzone dla okuć ze Stargardu i Dziekanowic wykazały, że mają one odmienny skład chemiczny. Różnice te wynikać mogą z odmiennych tradycji metalurgicznych, a tym samym receptur stopów, którym posługiwali się ich wytwórcy. Według Ture Johnssona Arne¹⁵ stop miedzi z cynkiem z dodatkiem ołowiu i cyny przypisać należy brązownictwu północnoeuropejskiemu. Z kolei wykonywanie przedmiotów ze stopów miedzi i cyny i niskiej zawartości cynku, stanowiło jedną z cech charakterystycznych dla brązownictwa południowoeuropejskiego i azjatyckiego (chińskiego).

Znalezisko ze Stargardu uznać należy bez wątpienia za wyjątkowe nie tylko w skali Pomorza Zachodniego (ryc. 6). Pod względem kształtu i ornamentyki reprezentuje ono przypuszczalnie wyrób rzemieślników ruskich lub nadczarnomorskich pod wpływem ruskim. Także technologia i technika wykonania są raczej ruskie. Rozpatrując moment powstania przedmiotu brać należy pod uwagę X-1. połowę XI w. Zagadką pozostaje natomiast kiedy i w jakich okolicznościach okucie dotarło w miejsce odkrycia.

Bibliografia

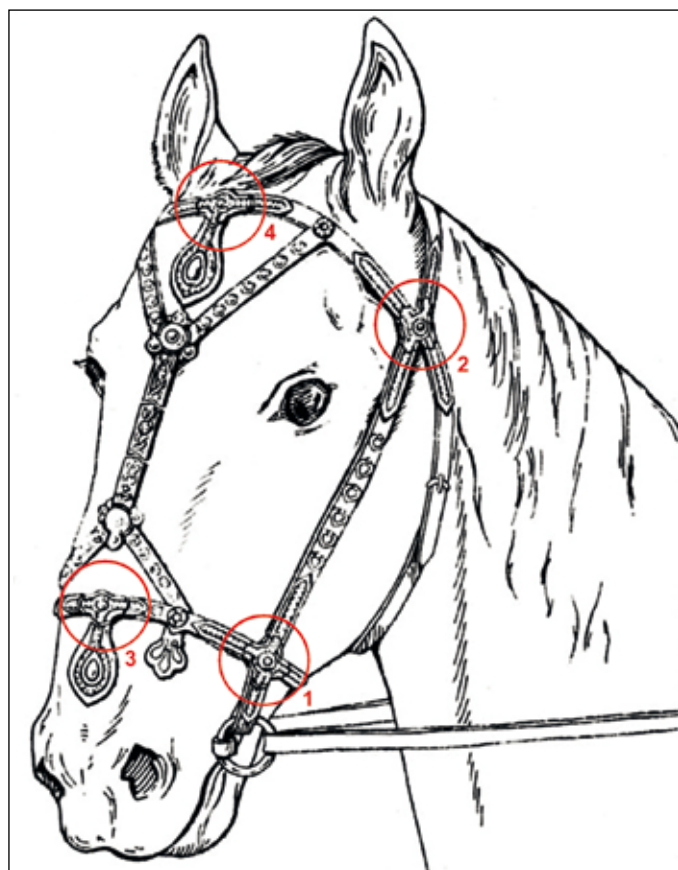
- Arne T.J. 1914. *La Suède et l'orient*. Uppsala.
- Bertašius M. 2001. Vikingiškosios tarpregioninės kultūros atspindžiai Marvelės kapinyne kaune. *Lietuvos Archeologija* 21, 193-204.
- Bertašius M. 2009. *Marvelė. Bd. 2. Ein Bestattungsplatz mit Pferdegräbern*. Kaunas.
- Goßler N. 2011. *Reiter und Ritter. Formenkunde, Chronologie, Verwendung und gesellschaftliche Bedeutung des mittelalterlichen Reitzubehörs aus Deutschland*. Schwerin.
- Kirpičnikov A.N. 1973. *Snarāženie vsadnika i verhovogo konā na Rusi IX-XIII vv.* *Arheologija SSSR*, seria E 1-36. Leningrad.
- Leciejewicz L. 2007. Grodzisko w Budzistowie. Badania w latach 1954-1958. W: L. Leciejewicz, M. Rębkowski (red.), *Kołobrzeg. Wczesne miasto nad Bałtykiem*. Warszawa, 31-110.
- Orlov R.S. 1984. Pivničnopričornomors'kij centr hudožn'o'i metaloobrobki u X-XI st. *Arheologija* 47, 24-44.
- Pletněva S.A. 2003. *Kočevniki južnorusskih stepej v epohu srednevekov'ā (IV-XIII veka)*. Voronež.
- Świątkiewicz P. 2002. *Uzbrojenie wczesnośredniowieczne z Pomorza Zachodniego*. *Acta Archaeologica Lodziensia* 48. Łódź.
- Tabaczyńska E. 1959. Obróbka metali żelaznych, rogu i kości oraz bursztynu we wczesnośredniowiecznym Kołobrzegu. W: W. Łosiński, E. Tabaczyńska, *Z badań nad rzemiosłem we wczesnośredniowiecznym Kołobrzegu*. Poznań, 59-119.

¹⁴ Pletněva 2003, 101.

¹⁵ Arne 1914, 217-220.

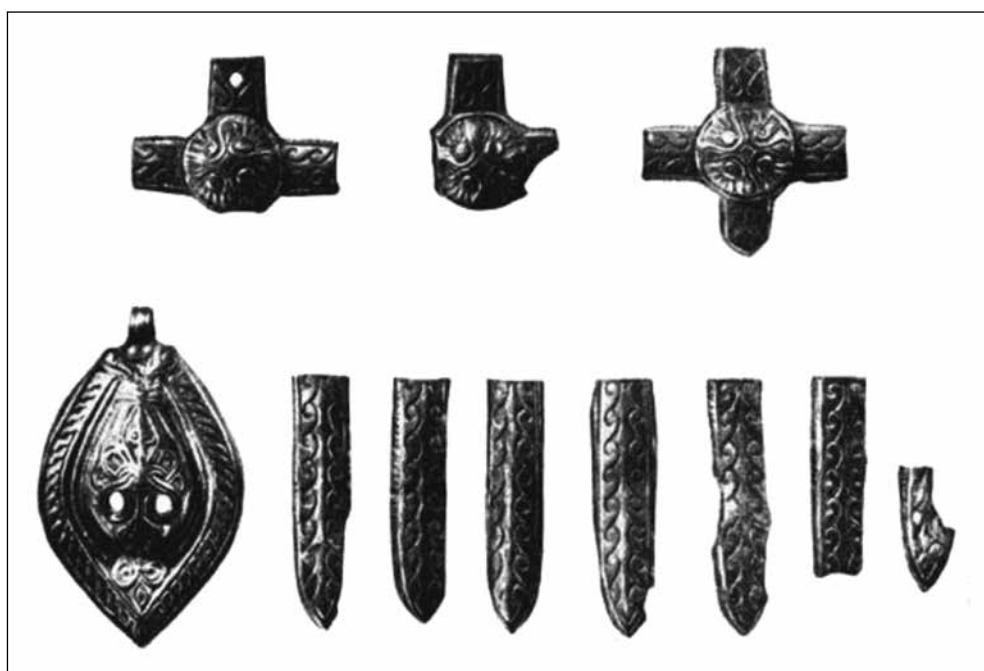
Ryc. 1. Stargard. Okucie rzemieni uzdy. Fot. A. Janowski

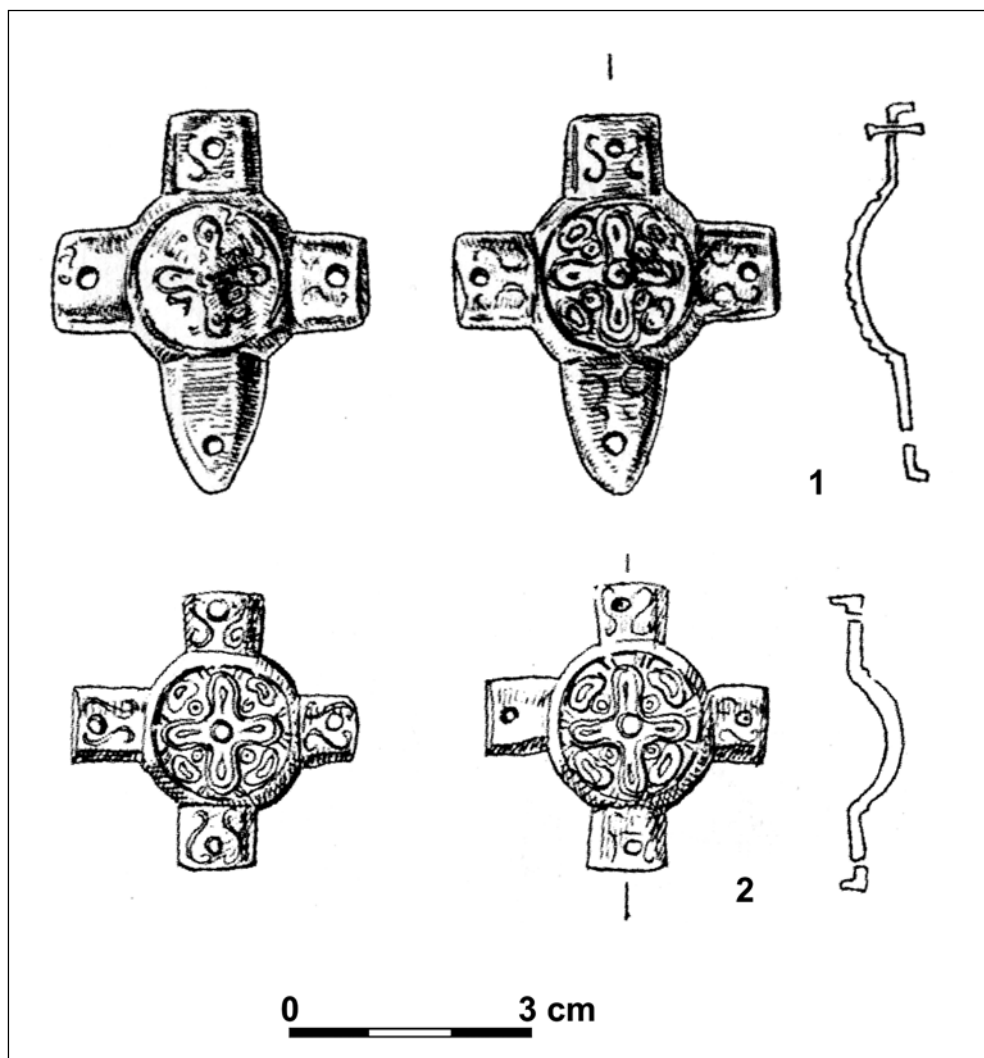
Ryc. 2. Rekonstrukcja ogłowia końskiego wg A.N. Kirpičnikova i przypuszczalna lokalizacja stargardzkiego okucia (wg Kirpičnikov 1973, ris. 12; opr. A. Janowski)

Ryc. 3. Dziekanowice. Okucie ze stropu jamy grobowej grobu 23/01. Fot. M. Józwickowska, opr. A. Janowski

Ryc. 4. Kamenka. Zespół okuć uzdy z grobu z X w. (wg Kirpičnikov 1973, Tabl. X:1)

Ryc. 5. Marvelé. Krzyżowe okucia uzdy: 1 – grób 5A, 2 – grób 48 (wg Bertašius 2009, Taf. 15:5-6; 37:3-4; opr. A. Janowski)

Ryc. 6. Lokalizacja stanowisk: 1 – Stargard, 2 – Dziekanowice, 3 – Kamenka, 4 – Marvelé. Opr. A. Janowski